

ערי גנים ושכונות גנים

גדעון ביגר

העשרים. בקרב אנשי המקצוע הבקיאים בכך מקובלת כיום ההבחנה בין מושגים אלה, אך הציבור ומספר כותבים עדיין משתמשים בהם באופן שגוי.

שכונת גנים (garden suburb) או פרוור גנים הם צורת בנייה שהתפתחה בשלהי המאה השמונה-עשרה במערב אירופה, אך היו לה מקבילות רבות בעבר, אפילו בעולם הקלסי. שכונת גנים משמשת למגורים בלבד, בדרך כלל יש בה שירותים מועטים, ולעתים אין בה מסחר ושירותים כלל. שכונות גנים נבנות בצורה מתוכננת בשולי ערים קיימות, גדולות בדרך כלל. השכונה מתוכננת על ידי חלוקת הקרקע לגושי בנייה גדולים, מדונם ומעלה, ומרחב הבנייה בכל יחידת שטח הוא מצומצם, 30-40 אחוז משטח המגרש, על פי רוב בבית רחב, בן קומה אחת ולעתים שתיים. פרוורים כאלה מיועדים בעיקר לבני המעמד הבינוני-הגבוה, שחיי העסקים והתרבות שלהם מתנהלים בעיר הסמוכה, ושהשכונה היא עבורם אך ורק מקום מגורים. פריחתן של שכונות הגנים הייתה קשורה בגידול באפשרויות התנועה, ברכבות ואחר כך במכוניות, דבר שאפשר להתרחק ממרכזי הערים הצפופות והמפויחות לטובת מגורים ברמה גבוהה תוך קיום קשר שוטף עם העיר. ייחודו של פרוור הגנים בצורתו הפיזית, שאפשרה לכל בעל מגרש לדאוג לגינון נרחב בחלק שלא נבנה בשטחו. כדי למשוך קונים למקום יזמו לעתים המוכרים נטיעת עצים

במאמרם המשותף על תכנון שכונת אחווה (אחוזת הרברט סמואל בשמה המלא) בחיפה משתמשים נפתלי גולדשלגר, עיריית עמית-כהן ומקסים שושני במושגים עיר גנים ושכונת גנים כמושגים נרדפים.¹ הם מדברים על 'תנועה לערי גנים ופרוורי גנים' שצמחה בעקבות רעיונותיו של אבנעזר הוורד (עמ' 96), הם מדברים על 'שכונת וילות מפוזרות, שתוכננו על פי עקרונות התכנון הפיזי של פרוור הגנים כפי שהציגם אבן-עזר הוורד' (עמ' 94), ובנשימה אחת הם כורכים את 'עיר הגנים ופרוור הגנים של הוורד' (עמ' 95) וכן את 'השפעתם של רעיונות עיר הגנים ופרוור הגנים' (עמ' 99). המושגים עיר גנים (garden city) ושכונת גנים (garden suburb), למרות הקרבה הלשונית ביניהם, מציינים שתי צורות יישוב שונות מאוד זו מזו. נראה כי הכותבים, הבקיאים במקורות התקופה שבה הם עוסקים, נשבו בלשון השיח הציבורי שימיו כימי ההתיישבות העברית בארץ-ישראל החל במחצית הראשונה של המאה

1 נ' גולדשלגר, ע' עמית-כהן ומ' שושני, 'רעיונות ירוקים בשנות העשרים של המאה העשרים: תכנון שכונת אחווה בחיפה', קתדרה, 109 (תשרי תשס"ד), עמ' 87-110.

השתמשו יזמי השכונות ובוניהן במונח עיר גנים כשהכוונה הייתה להקמת שכונת גנים הנספחת לעיר הגדולה.

עיר גנים היא קונצפציה תכנונית שונה לחלוטין. הרעיון אכן גובש על ידי הוורד בספר שיצא לאור באנגליה בסוף המאה התשע-עשרה.² הוורד ביקש למצוא דרך לפתור את מצוקות הקיום של העיר המתועשת שהתפתחה באנגליה ובמערב אירופה בתקופת המהפכה התעשייתית במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה. דגם עיר הגנים בא לשרת את מי שלא יכולים היו להרשות לעצמם לגור בפרוור גנים בשל יוקר הקרקע והבנייה ובשל אפשרויות התנועה המצומצמות שלהם. עקרון היסוד הארכיטקטוני ברעיון עיר הגנים הוא בניית יישוב המכיל בתוכו את כל האלמנטים הדרושים לקיומו של יישוב עצמאי, ובהם: מגורים, תעשייה, מסחר, מרכזי תרבות וחינוך, מרכזי מנהל ועוד. יחידה עירונית זו אמורה הייתה להיבנות במרחב בתולי, במקום שיאפשר לה קשר עם המערכות היישוביות הקיימות אך גם קיום כלכלי עצמאי וניהול עצמי. עבור גנים בעיר זו אמורים היו המתכננים להקצות שטחים גדולים לשטחי ירק ציבוריים פתוחים לשימוש האוכלוסייה כולה וכן תוכנן – ובכך הדמיון היחיד לשכונות הגנים – גינון פרטי נרחב סביב בתי המגורים, כמו גם באזורי התעשייה והמסחר. כדי להבטיח הקצאה מספקת של שטחים לשימוש כלל הציבור, נדרשה בעלות ציבורית על השטח, כזו שתוכל לעמוד בפני הלחצים הכלכליים שהיו עלולים להביא להקטנתו ההדרגתית של השטח הפתוח לטובת בנייה כלכלית. ברור אפוא השוני הרב בין פרוור הגנים – שנועד להיבנות על קרקע פרטית, בתכנון כולל, עבור המעמד הבינוני-

לאורך הכבישים הפנימיים ואף הקצו לעתים שטחים קטנים לגינון ציבורי. פרוור גנים כזה התפתח לראשונה בלונדון במאה התשע-עשרה בהמפסטד הית (Hampsted Heath), ובעקבותיו התפתחו פרוורי גנים סביב כל הערים הגדולות באירופה ובצפון אמריקה. בארצות-הברית הפך סגנון מגורים זה של פרוורי הגנים לסגנון מועדף על בני המעמד הבינוני. מערכת חיים שלמה נוצרה סביב צורת חיים זו – על פי רוב הבעל נוסע לעבודתו בעיר בעוד האישה נשארת בשכונה, דואגת לקניות במרכז קניות רחוק, מסיעה את הילדים לבתי הספר ולחוגים, ומבלה את זמנה עם חברותיה. שכונות כאלה נבנו גם בארץ-ישראל בראשית המאה העשרים. אחוזת-בית, שהוקמה מחוץ ליפו, וזיכרון-משה, שהוקמה מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים, הן דוגמאות ראשונות של שכונות גנים בארץ-ישראל. ובעקבותיהן נבנו בתקופת השלטון הבריטי שכונות גנים במקומות רבים, ובהם ירושלים (רחביה, קריית-משה, תלפיות, בית-הכרם, בית-זגן), חיפה (אחוזה, הרצליה) וטבריה (קריית-שמואל). המשותף לכל השכונות הללו הוא הרצון ליצור אזור מגורים סמוך לעיר שבו יגורו בעלי אמצעים בינוניים ומעלה ברחבות ובתוך אזור נטוע, בעיקר בטיפוח עצמי, וכל זאת על קרקע פרטית ובהתאם לתכנית מתאר מקומית מחייבת. בשכונות אלה לא נבנתה מלכתחילה מערכת שירותים, וכל הדרוש הובא לשכונה מן העיר על ידי התושבים. לימים הותר לעתים לפתוח גן ילדים וחנות מכולת קטנה לצורכי יומיום אך לא יותר מכך. לכל השכונות הללו ולרבות כמותן שנבנו לאחר קום המדינה (למשל תל-ברוך, אפקה, וצהלה בתל-אביב) אין כל קשר לרעיון עיר הגנים שהגה הוורד. זאת אף שלעתים, מתוך אי הבנה, מתוך רצון למשוך אנשים או מסיבות אחרות,

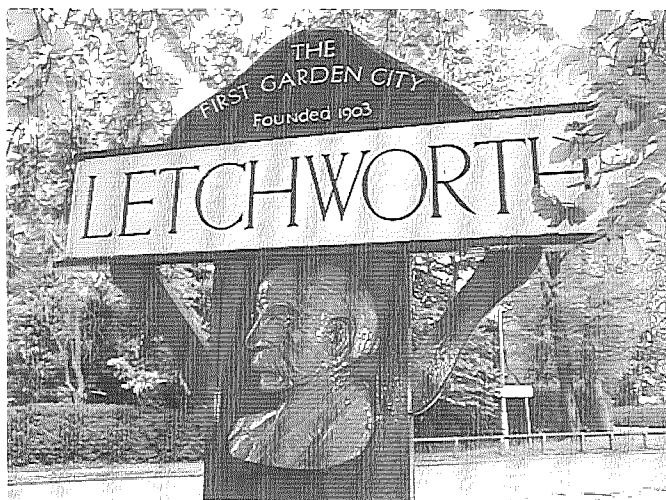
E. Howard, *Garden Cities of Tomorrow*, London 2 1898

ישראל עיר גנים נעשה בעפולה, על פי תכנית של קאופמן שצורתה החיצונית הייתה של עיר גנים אך לא המבנה החברתי! תכניותיו של קאופמן לבניית עיר גנים במפרץ חיפה לא הוגשמו, וגם בנייתה של עפולה כעיר גנים נכשלה. רבים דיברו אז על עיר גנים כאשר

הגבוה, הנשען על העיר למילוי כל צרכיו להוציא צורך המגורים הנוחים - לבין עיר הגנים - שנבנתה עבור המעמד הבינוני-הגמוני, ושהייתה מבנה יישובי מלא. רק הצבע הירוק והגיבון משותפים לשתי צורות יישוב אלה, וגם בעניין זה קיים ביניהן הבדל. בשכונת הגנים הגיבון הוא פרטי ורק לעתים רחוקות נמצא בה שטח פתוח בבעלות ציבורית ללא בנייה (לדוגמה באחוות-בית לא נבנה גן ציבורי, ושדרות רוטשילד הפכו לכעין שטח ירוק ציבורי רק מפני שהתושבים לא רצו לבנות את בתיהם על ערמת חול מפונה). לעומת זאת בעיר גנים השטחים הירוקים מוחזקים ומנוהלים על ידי הרשות העירונית המרכזית, וזו מונעת בנייה בשטחים אלה.

רעיון עיר הגנים פרח ושגשג באירופה בתחילת המאה העשרים אולם כמעט ולא בוצעה כל בנייה על פי עקרונותיו של הוורד. שתי ערי גנים הוקמו באנגליה על פי דגם זה, לטשוורת (Letchworth), שהוקמה בשנת 1903, וולווין (Welwyn), שהוקמה בראשית שנות העשרים של המאה העשרים. ערים אלה, שגידולן הוגבל מראש על פי תפיסתו של הוורד, שדגל בערים קטנות ויעילות, משמשות עד היום אתרי ביקורים ודגם חיקוי למתכנני ערים, אך למעשה הן היחידות שנבנו על פי מכלול הרעיונות של עיר גנים. ערים בעלות צורה דומה, אך לא במבנה חברתי דומה, נבנו ונבנות אף כיום בעולם.

לארץ-ישראל הובא הרעיון הצורני, אך לא החברתי, של עיר גנים על ידי הארכיטקט ובונה הערים ריכרד קאופמן, שהגיע לארץ בשנת 1920, ושעמד במשך שנים בראש המחלקה לתכנון של ההסתדרות הציונית, אך עבד גם כמתכנן פרטי. הניסיון היחיד לבנות בארץ-

תגליף דמותו של אבן-עזר הוורד בעיר הגנים לטשוורת

התכוונו לשכונת גנים, ובראשם בוני אחוות-בית, לימים תל-אביב. עם זאת בשום מקום בארץ לא הוגשמו רעיונותיו של הוורד לבניית עיר גנים, וכל שנבנה היה שורה של שכונות ופרוורי גנים, כדוגמת שכונת אחוזה.

אין כאן המקום לדון בפירוט ברעיון ערי הגנים, וכל שביקשתי היה להבהיר אחת ולתמיד את ההבדל התהומי בין שכונת גנים לעיר גנים, וזאת על מנת למנוע עירוב מין בשאינו מינו ולהסיר מכשלה. אין כל טעם וצורך לדון ברעיונות עיר הגנים במאמר העוסק בבירור בשכונת גנים אופיינית לבנייה הפרטית בארץ-ישראל בשנות העשרים והשלושים של המאה העשרים.